

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

DECLARATION ON THE STATE SOVEREIGNTY OF UKRAINE IN THE ASPECT OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SECURITY LEGISLATION: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

Діденко В.В., старший викладач кафедри державно-правових дисциплін
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
orcid.org/0009-0007-4725-0268

Перед юридичною наукою історії держави і права України стоять завдання, пов'язані з дослідженням розвитку державності, становленням державного апарату, розвитком законодавства, виникненням та подальшим застосуванням базових юридичних конструкцій тощо. При чому з огляду на поставі задачі щодо формування незалежної та суверенної держави серед цих питань особливої актуальності займають ті, що пов'язані зі становлення безпекового законодавства у межах незалежної Української держави. Існують різні спроби унормування концептуальних безпекових питань, формування інституційної моделі їх реалізації та формування цілісної системи забезпечення національної безпеки України. Причому відлік такої діяльності розпочинається з Декларації про державний суверенітет України.

У статті констатується також те, що 16 липня 1990 року Верховною Радою було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, з якою фактично та юридично починається повноформатна розбудова незалежної державності. Саме тому вона була певним втіленням тих правових підходів та державотворчих ідей, які були дуже важливими саме на тому первинному етапі становлення державності. Обираючи шлях незалежності та формулюючи такі параметри, слід одночасно ставити задачі про потребу формування законодавчого та інституційного механізму їх гарантування та виконання. Серед таких кроків слід виділити традиційні у той час безпекові підходи, що передусім асоціювалися з військовою компонентою, через яку передусім і усвідомлювалася категорія «національна безпека». У сучасних умовах видом національної безпеки України є безпека екологічна. При чому слід звернути особливу увагу на те, що саме цьому виду безпеки у Декларації приділено увагу на рівні окремого розділу (сьомий розділ). Цей розділ виступив змістовним підґрунтям у контексті ухвалення нової Конституції України та закріплення у ній екологічної безпеки. Так, згідно зі статтею 16 Основного Закону України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Фактично, ця норма разом з положеннями Декларації про державний суверенітет України підносять проблематику забезпечення екологічної безпеки на рівень конституційного обов'язку держави.

У статті робиться висновок про те, що Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року виступила у ролі не лише найважливішої відправної точки розвитку Української незалежної державності, але й заклала базові фундаментальні засади для розвитку безпекового законодавства, що охоплює унормування широкого кола найрізноманітніших безпекових питань як мілітарного характеру (воєнна безпека), так і не мілітарного характеру (екологічна, продовольча, інформаційна безпека тощо).

Ключові слова: історико-правові аспекти розвитку безпекового законодавства, Декларація про державний суверенітет України, історія становлення національної безпеки України, історико-правові аспекти становлення державності.

The legal science of the history of the state and law of Ukraine faces tasks related to the study of the development of statehood, the formation of the state apparatus, the development of legislation, the emergence and further application of basic legal structures, etc. Moreover, given the task of forming an independent and sovereign state, among these issues, those related to the formation of security legislation within the independent Ukrainian state are of particular relevance. There are various attempts to normalize conceptual security issues, form an institutional model for their implementation, and form an integrated system for ensuring the national security of Ukraine. Moreover, the countdown of such activities begins with the Declaration on State Sovereignty of Ukraine. The article also states that on July 16, 1990, the Verkhovna Rada adopted the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, with which the full-scale development of independent statehood actually and legally begins. That is why it was a certain embodiment of those legal approaches and state-building ideas that were very important precisely at that initial stage of the formation of statehood. Choosing the path of independence and formulating such parameters, one should simultaneously set tasks on the need to form a legislative and institutional mechanism for their guarantee and implementation. Among such steps, one should highlight the traditional security approaches at that time, which were primarily associated with the military component, through which the category of «national security» was primarily perceived. In modern conditions, a type of national security of Ukraine is ecological security. In this regard, special attention should be paid to the fact that this type of security is given attention in the Declaration at the level of a separate section (section seven). This section served as a substantive basis in the context of the adoption of the new Constitution of Ukraine and the consolidation of ecological security in it. Thus, according to Article 16 of the Fundamental Law of Ukraine, ensuring ecological security and maintaining ecological balance in the territory of Ukraine, overcoming the consequences of the Chernobyl disaster - a catastrophe of a planetary scale, preserving the gene pool of the Ukrainian people are the duty of the state. In fact, this norm, together with the provisions of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, raise the issue of ensuring ecological security to the level of a constitutional duty of the state.

The article concludes that the Declaration on State Sovereignty of Ukraine of July 16, 1990 served as not only the most important starting point for the development of Ukrainian independent statehood, but also laid the basic fundamental principles for the development of security legislation, which covers the regulation of a wide range of various security issues of both military nature (military security) and non-military nature (environmental, food, information security, etc.).

Key words: historical and legal aspects of the development of security legislation, Declaration on State Sovereignty of Ukraine, history of the formation of national security of Ukraine, historical and legal aspects of the formation of statehood.

Актуальність. Перед юридичною наукою історії держави і права України стоїть широкий пласт задач, пов'язаних із формуванням методологічного підґрунтя розвитку вітчизняного державотворення та правотво-

рення шляхом історичної реконструкції відповідних питань. З цією метою наука історії держави і права України, зазираючи у минуле, відшукує там відповіді на актуальні питання сьогодення, як от: розвиток державності,

становленні державного апарату, конструювання оптимальної форми держави, розвитку законодавства, виникнення та подальше застосування базових юридичних конструкцій тощо. При чому з огляду на посталі задачі щодо формування незалежної та суверенної держави серед цих питань особливої актуальності займають ті, що пов'язані зі становлення безпекового законодавства у межах незалежної Української держави. Цей, за мірками сучасного історичного розвитку, відносно невеликий проміжок часу (більше тридцяти років) був досить насиченим та характеризувався активним пошуком найоптимальнішої правової моделі організації та забезпечення національної безпеки України. У межах його можна бачити різні спроби унормування концептуальних безпекових питань, формування інституційної моделі їх реалізації та формування цілісної системи забезпечення національної безпеки України. Причому відлік такої діяльності розпочинається з Декларації про державний суверенітет України.

Виклад матеріалу. Становлення в 1991 році незалежної державності викликало за потребу вжиття рішучих та дієвих заходів, спрямованих на створення необхідних та достатніх умов щодо збереження існування України як суверенної та незалежної держави, суверенітет якої поширюється на всю її територію. Було сформовано загальне усвідомлення того, що реалізації та застосування старих моделей та рудиментарних практик вже повною мірою забезпечити реалізацію таких задач не зможуть. Саме тому, було потрібно, спираючись на відправні (базові, фундаментальні й первинні) документи державного будівництва, сформувати розгалужену нормативно-правову базу організації та функціонування державного апарату у напрямі забезпечення національної безпеки молодого незалежного Української держави.

У першу чергу варто вказати на те, що 16 липня 1990 року Верховною Радою було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, з якою фактично та юридично починається повноформатна розбудова незалежної державності. Як правильно зазначав В. Гончаренко, Декларацію про державний суверенітет України без перебільшення можна вважати документом історичної ваги. У ній було закладено фундаментальні засади для здійснення в Україні корінних перетворень у галузі державного, господарського, соціально-культурного будівництва [1, с. 89]. А відтак, сама Декларація не могла не враховувати сформовану ситуацію та усвідомлену соціумом соціальну потребу первинного унормування безпекових питань. Саме тому вона була певним втіленням тих правових підходів та державотворчих ідей, які були дуже важливими саме на тому первинному етапі становлення державності.

Проголосивши державний суверенітет України, Верховна Рада у цьому документі вказала на його розуміння як верховенство, повноту, самостійність та неподільність влади у межах держави та її території, а також незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. В. Д. Гончаренко звертав увагу і на те, що дійсно, Декларація відкрила шлях для формування державно-правових засад для утворення незалежної Української держави. Тому цілком закономірно в «Акті проголошення незалежності України», прийнятому 24 серпня 1991 року Верховною Радою, зазначалося, що «...здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України». У свою чергу, відповідно до постанови Верховної Ради України від 20 лютого 1992 року «Про день незалежності України» день 24 серпня (замість 16 липня) вважається Днем незалежності України і щорічно відзначається як загальнодержавне свято України [1, с. 95].

Зрозумілим є те, що обираючи шлях незалежності та формулюючи такі параметри, слід одночасно ставити

задачі про потребу формування законодавчого та інституційного механізму їх гарантування та виконання. Серед таких кроків слід виділити традиційні у той час безпекові підходи, що передусім асоціювалися з військовою компонентою, через яку передусім і усвідомлювалася категорія «національна безпека».

Зокрема, у дев'ятому розділ Декларації йшлося про те, що Україна має право на власні Збройні Сили внутрішні війська та органи державної безпеки, що повинно бути підпорядковано виключно Верховній Раді. Крім того, до відання держави належить установлення правового порядку організації та проходження військової служби громадянами України. До того ж було зазначено і про те, що такі громадяни можуть проходити дійсну військову службу, передусім, на території України і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди самої Верховної Ради.

Наведені положення слід вважати фундаментальними і важливими в аспекті державотворення. Проте вони не виходили поза межі властивої на той час пострадянської безпекової парадигми з явним домінуванням військової складової [2, с. 201]. Адже державна безпека розглядалась як стан, який повинен забезпечуватись військами. Традиційних на сьогоднішній день складових, що наповнюють категорію «національна безпека» - правова безпека, продовольча, енергетична, екологічна тощо у межах тієї парадигми не було.

Разом із тим, якщо поглянути на концептуальний замісел розробників Декларації, то можна побачити наявну спробу формування безпекових підходів широкого профілю. Незважаючи на те, що Декларація про державний суверенітет України безпосередньо терміном «національна безпека України» не послуговується, але саме вона започатковує розуміння її як широкої юридичної конструкції, де поруч з воєнною складовою мають місце й інші (невоєнні) структурні компоненти. У першу чергу, слід звернути увагу на те, що Декларації реалізує далекосяжний підхід поділу безпеки на внутрішню та зовнішню, що на сьогодні реалізовано у межах чинного безпекового законодавства України.

Так, наприклад, частина четверта статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» передбачає, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями. У свою чергу, відповідно до частини другої статті 26 Закону України «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки України як базовий документ державного стратегіювання повинна визначати поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов. Отже, новітнє безпекове законодавство повною мірою ураховує потребу у комплексному урегулюванні питань, пов'язаних як із забезпеченням внутрішньої, так і зовнішньої безпеки України.

Також Декларація про державний суверенітет України називає такий вид безпеки як міжнародна. Зокрема, у десятому розділі вказано на те, що Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Розвиваючи ці положення, Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, що діяв до 8 липня 2018 року до принципів національної безпеки України відносив використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки. На сьогодні чинний Закон про національну безпеку підтримання міжнародної безпеки та миру розглядає

як один з основних принципів, що в комплексі з іншими принципами визначає порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Саме тому, можна говорити про те, що Декларація про державний суверенітет України, започатковуючи розвиток державності в Україні, одночасно формує таку державність та конституційний лад у форматі міжнародної безпекової парадигми, що свідчить, з одного боку, про відкритість такої держави, а з іншого, про розуміння важливості здійснення власного внеску у систему міжнародної безпеки та сталої світової архітектури.

Також Декларація про державний суверенітет України, здійснюючи формування комплексного підходу до національної безпеки України як розгалуженої системи різних видів безпеки, опосередковано говорить і про безпеку державну. Зокрема, в абзаці другому розділу дев'ятого ідеться про потребу у належній організації та функціонуванні органів державної безпеки. Наведене формулювання знайшло свій розвиток у Конституції України, де у частині третій статті 17 (положення, що належать до засад конституційного ладу України) вказано на те, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

У свій час, Закон України «Про основи національної безпеки України», що діяв до 2018 року у статті 7 вказував на те, що на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є у сфері державної безпеки: розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

У свою чергу, чинний Закон України «Про національну безпеку України» під державною безпекою розуміє захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (пункт 4 частини першої статті 1). Незважаючи на вади цього визначення, його формулювання у цій статті чинного Закону вказує на збереження того підходу, що було сформульовано ще у Декларації про державний суверенітет України, як концептуальне прагнення у напрямі збереження вибореної власної незалежної державності.

І, нарешті, щодо останнього виду безпеки, слід позначити, що у сучасних умовах продовжує розглядатися як вид національної безпеки України - безпека екологічна. При чому слід звернути особливу увагу на те, що саме цьому виду безпеки у Декларації приділено увагу на рівні окремого розділу (сьомий розділ). Слід констатувати те, що цей розділ виступив змістовним підґрунтям у контексті ухвалення нової Конституції України (1996 року) та закріплення у ній (знову ж таки на рівні засад конституційного ладу України) екологічної безпеки. Так, згідно зі статтею 16 Основного Закону України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Фактично, ця норма разом з положеннями Декларації про державний суверенітет України підносять проблематику забезпечення екологічної безпеки на рівень конституційного обов'язку держави. Такий підхід є особливо важливим в аспекті того, що у першому абзаці преамбули Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» вказано на те, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини - невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

Висновки. Отже, Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року виступила у ролі не лише найважливішої відправної точки розвитку Української незалежної державності, але й заклала базові фундаментальні засади для розвитку безпекового законодавства, що охоплює унормування широкого кола найрізноманітніших безпекових питань як мілітарного характеру (воєнна безпека), так і не мілітарного характеру (екологічна, продовольча, інформаційна безпека тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко В. Декларація про державний суверенітет України (1990 рік) та її роль в історії творення незалежної Української державності. *Вісник академії правових наук України*. 2009. № 2 (61). С. 95.
2. Пилипчук В. Політико-правові передумови проголошення незалежності України і створення національного сектора безпеки. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1 (48). С. 201

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025